

Анака Харис

ЗАГАДКАТА СЪЗНАНИЕ

*Кратък наръчник за разгадаване
на начина, по който работи умът*

София, 2025

Преводът е направен по изданието:

ANNAKA HARRIS

CONSCIOUS

A Brief Guide to the Fundamental Mystery of the Mind

Copyright © 2019 by Annaka Harris.

All Rights Reserved

Фигури: ElectraGraphics, Inc.

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Мария Илиева, превод, 2025

ISBN 978-619-01-1646-2

АНАКА ХАРИС

ЗАГАДКАТА СЪЗНАНИЕ

*Кратък наръчник
за разгадаване на начина,
по който работи умът*

Превод от английски
Мария Илиева

Посвещава се на Сам, Ема и Вайълет

Съдържание

1. Загадката, криеща се пред очите ни.....	7
2. Интуиция и илюзия	15
3. Свободно ли е съзнанието?	29
4. Да се носиш по течението	41
5. Кои сме ние?	51
6. Навсякъде ли има съзнание?	71
7. Отвъд панпсихизма	95
8. Съзнание и време	113
Благодарности	121
Бележки	125

Загадката, криеща се пред очите ни

Начинът, по който преживяваме съзнанието си, е толкова неразривно свързан с това кои сме, че рядко си даваме сметка за това, че се случва нещо загадъчно. Съзнанието *само по себе си е преживяване* и следователно лесно можем да пропуснем изначалния въпрос, пред който непрекъснато сме изправени: на какво се дължи това, че един къс материя във Вселената има съзнание? Гледаме право през тази загадка сякаш съществуването на съзнанието е нещо очевидно или неизбежен резултат от сложността на живота, но когато се вгледаме по-внимателно, откриваме, че това е един от най-необичайните аспекти на действителността.

Размишленията върху съзнанието могат да породят същото удоволствие, което получаваме, когато разсъждаваме върху това какво представлява времето или какъв е произходът на материята, тъй като този тип размисли предизвикват дълбоко любопитство към самите нас и към света, който ни

заобикаля. Спомням си как поглеждах към небето, когато бях малка, и си давах сметка, че обичайното ми усещане, че съм долу на земята, а небето е над мен, не бе съвсем точно възприятие на нещата. Бях заинтригувана от факта, че макар да бяхме учили, че гравитацията ни притегля към Земята, докато обикаляме около Слънцето – и че в действителност няма „горе“ и „долу“ – *усещането* ми, че съм долу на земята, под небето, бе останало непроменено. За да погледна нещата от друг ъгъл, понякога лягах с разперени ръце и крака, за да мога да обхвана възможно най-много от небето и хоризонта. В опит да се освободя от познатото усещане, че се намирам долу, а над мен са Луната и звездите, отпусках всичките си мускули – предавайки се на силата, която ме държи здраво за повърхността на земята, докато се съсредоточавах върху това къде всъщност се намирам: *нося се из Вселената върху една гигантска сфера, прикована благодарение на гравитацията*. Докато си лежах, усещах, че на практика гледам *навън*, а не *нагоре* към небето. Насладата, която изпитах, се породила от временното заглушаване на едно погрешно вътрешно предубеждение и зърването на една по-дълбока истина: това, че се намираме на Земята, не ни отделя от останалата част от Вселената; в действителност ние сме и винаги сме били част от откритото космическо пространство.

Тази книга има за цел да разклати общоразпространените възгледи, които имаме за света, в който живеем. Някои факти са толкова съществени и

контраинтуитивни (материята се състои предимно от празно пространство; Земята е въртяща се сфера в една от милиардите слънчеви системи в нашата галактика; микроскопични организми са причината за редица заболявания; и така нататък), че е необходимо да си ги припомним отново и отново, докато най-накрая не проникнат в нашето общество и не станат основа на начина ни на мислене. Фундаменталната загадъчност на съзнанието – тема, затрудняваща както философите, така и учените – има своето специално място сред тези факти. С написването на тази книга исках да предам въодушевлението си от откриването на това колко изненадващо всъщност е съзнанието.

Преди да зададем каквито и да било въпроси относно съзнанието, първо трябва да определим какво точно имаме предвид под съзнание. Хората използват тази дума по множество различни начини – например за да опишат състояние на будност, чувство за собствена идентичност или способността за себегрефлексия^А. Но когато е необходимо да се съсредоточим върху загадъчното качество, отразяващо същността на въпроса какво е съзнанието, е важно да стесним понятието до онова, което го отличава. Най-основното определение за съзнание е дадено от философа Томас Нейджъл в попу-

^А На български по-скоро в такъв случай се ползва „осъзнатост“ или „съзнателност“, а не „съзнание“.

[Всички бележки под линия, без изрично отбелязаните, са на преводача.]

лярното му есе „Какво е да си прилеп?“ (*What Is It Like to Be a Bat?*) и това е смисълът, с който използвам това понятие в настоящата книга. Тълкуването, което Нейджъл прави, е следното:

Един организъм е съзнателен, ако има такова нещо
като да бъдеш този организъм.^{1,А}

Иначе казано, съзнанието е това, което се има предвид, когато говорим за каквото и да е преживяване в най-базисната му форма. Дали е *нещо като* преживяване това да сме в настоящия момент? Вероятно отговорът ви е „да“. Дали е *нещо като* да бъдем стола, върху който в момента седим? Отговорът ви (най-вероятно) би бил също толкова категорично отрицателен. Тъкмо тази простичка разлика – дали е налице някакво преживяване, или не, която всички ние можем да използваме като отправна точка, е онова, което имам предвид под думата „съзнание“. Дали е *нещо като* това да бъдеш

^А В статията на Томас Нейджъл за прилепа се обяснява, че дори да вземеш предвид всички обективни факти за прилепите, пак няма да си наясно с нещо – с това какво е да си прилеп. В този смисъл това да си прилеп, да възприемаш света като прилеп е нещо различно от обективните факти относно прилепите. Друг, но вероятно по-благозвучен превод, може да бъде: „Един организъм е съзнателен, ако светът му изглежда по определен начин.“ – Б.конс.

песъчинка, бактерия, дъб, червей, мравка, мишка, куче? Отговорът ще се променя, но ще бъде положителен, а голямата загадка се крие в това защо „светлините на съзнанието се включват“ за някои купчини материя във Вселената, а за други не.

Можем дори да се запитаме следното: в кой момент от развитието на човешкото същество съзнанието проблясва и започва да съществува? Да си представим един човешки бластоцист, който е само на няколко дни и се състои от едва двестатина клетки. Допускаме предположението, че навярно да представляваш тази микроскопична съвкупност от клетки не е свързано с *никакво преживяване*. Но с времето тези клетки се умножават и постепенно стават човешко бебе с човешки мозък, което е способно да улавя промените в светлината и да разпознава гласа на своята майка, дори още докато е в утробата ѝ. И за разлика от един компютър, който също може да засича наличието на светлина и да разпознава гласове, това възприемане е придружено от *преживяването* за светлина и за звук. В който и да е момент от развитието на бебешкия мозък интуицията ви казва: „Добре, сега вече има някакво преживяване“ – там се крие загадката на прехода към поява на съзнание. По отношение на съзнанието, отначало няма нищо, а след това изведнъж по вълшебен начин, в точния момент... *има нещо*. Колкото и минимално да е това първоначално нещо, очевидно преживяването запалва искрата в неодоушевената материя, материализирайки се от тъмнината.

В крайна сметка едно бебе е съставено от ми-ниатюрни частици, неразличими от онези, носещи се около Слънцето. Частиците, които съставляват вашето тяло, някога в миналото са били съставни части на безброй звезди в нашата Вселена. Пътували са милиарди години, за да се приземят тук – в тази конкретна конфигурация, която сте вие – и в момента четат тази книга. Представете си, че проследявате живота на тези частици от първата им поява във време-пространството до самия момент, в който те се подреждат по такъв начин, че да започнат да *преживяват* нещо.

Философът Ребека Голдстейн обрисова един кристално ясен и духовит портрет на тази загадка:

Разбира се, съзнанието е свързано с материята – как би могло да бъде иначе, след като ние *сме* материя, – но все пак фактът, че някои парчета материя имат вътрешен живот... се отличава от всички останали свойства на материята, с които сме имали досег, камо ли от тези, за които разполагаме с обяснения на какво се дължат. Законите на движещата се материя могат да произведат *това*, всичко *това*? Изведнъж материята се събужда и съзерцава света?²

Моментът, в който материята става съзнателна, изглежда поне толкова загадъчен колкото момента, в който материята и енергията започват първоначалното си съществуване. Загадката за съзнанието си съперничи с една от най-големите главоблъсканици, върху които някога се е съсредоточавала

1. Загадката, криеща се пред очите ни

човешката мисъл: как е възможно нещо да се появи от нищото?³ По същия начин: как усещането за преживяване възниква от една несъзнателна материя? Австралийският философ Дейвид Чалмърс съвсем уместно нарича това „трудния въпрос“ за съзнанието.⁴ За разлика от „лесните въпроси“, касаещи обяснението на животинското поведение или разбирането кои процеси в мозъка пораждат кои функции, трудният въпрос се крие в разбирането защо някои от тези физически процеси изобщо са свързани с някакъв вид преживяване.

Защо определени съвкупности от материя изведнъж придобиват съзнание?